

DEMOGRAFIA I BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

REDAKCJA NAUKOWA: Izydor Sobczak, Monika Wyrzykowska-Antkiewicz

Prace Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku – ISSN 1899-9867
www.wsb.gda.pl/prace_naukowe
Tom XXV/2013 – DEMOGRAFIA I BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE KRAJÓW
UNII EUROPEJSKIEJ

Kolegium Wydawnicze:

Monika Wyrzykowska-Antkiewicz – Przewodniczący

Recenzenci:

prof. dr hab. Lech Nieżurawski
dr hab. Mieczysław Gulda

© Copyright do wydania polskiego Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku

Treści w całości chronione są przez system Plagiat.pl

Wszelkie prawa zastrzeżone. Zabronione jest kopiowanie, skanowanie (w tym przez Google Inc.), przetwarzanie i rozpowszechnianie w jakimkolwiek celu oraz postaci bez pisemnej zgody autorów i wydawcy.

Zdjęcie (grafika) udostępnione dzięki:

#56720033 – Hands in paint© Sergey Nivens – Fotolia.com

Projekt okładki: Agnieszka Natalia Bury

DTP: CeDeWu Sp. z o.o.

Wydawca:

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku
ul. Dolna Brama 8
80-821 Gdańsk
e-mail: redakcja@wsb.gda.pl

Wydanie I, Warszawa 2013

ISSN 1899-9867

ISBN 978-83-61712-49-7

Współwydawca:

CeDeWu Sp. z o.o.
00-680 Warszawa, ul. Żurawia 47/49
e-mail: cedewu@cedewu.pl

Wydanie I elektroniczne, Warszawa 2020

ISBN 978-83-7941-297-6

ISBN 978-83-7556-613-0

EAN 9788375566130

Spis treści

Wprowadzenie	7
--------------------	---

Część I

Rozwój demograficzny krajów Unii Europejskiej

1. Zmiany w stanie liczebnym, ruchu naturalnym i wędrownym oraz strukturze ludności według wieku w krajach Unii Europejskiej – <i>Izydor Sobczak</i>	11
1.1. Rozwój liczebny ludności świata według kontynentów i jego następstwa	11
1.2. Zróżnicowany potencjał demograficzny i tempo rozwoju liczebnego ludności krajów Unii Europejskiej	13
1.3. Ruch naturalny ludności	15
1.3.1. Zmiany w poziomie urodzeń	16
1.3.2. Zmiany w poziomie zgonów	20
1.3.3. Zróżnicowany poziom przyrostu naturalnego ludności	22
1.4. Zmienne tendencje w kształtowaniu się migracji	23
1.5. Zmiany w strukturze ludności według wieku i jej skutki	25
1.5.1. Czynniki kształtujące strukturę wieku ludności	25
1.5.2. Podział ludności według biologicznych grup wieku	25
1.5.3. Malejący udział dzieci w wieku 0-14 lat w ogólnej populacji	26
1.5.4. Zmiany w udziale procentowym ludności w wieku 15-64 lata w ogólnej populacji	27
1.5.5. Rosnący udział ludności w wieku 65 lat i więcej	29
1.5.6. Skutki zmian w strukturze ludności według wieku	30
Streszczenie/Summary	31
Bibliografia	32

2. Migracje ludności w krajach Unii Europejskiej oraz ich skutki społeczno-demograficzne i gospodarcze – Małgorzata Gajewska, Robert Kaźmierczak	33
2.1. Migracje w Unii Europejskiej – zarys ogólny	33
2.2. Społeczno-demograficzne skutki migracji	36
2.2.1. Wpływ na liczbę i strukturę ludności	36
2.2.2. Rozwój sieci migranckich i instytucji.....	39
2.2.3. Problem wielokulturowości	39
2.2.4. Marginalizacja migrantów.....	40
2.2.5. Wpływ na związki rodzinne.....	41
2.3. Gospodarcze skutki migracji	42
2.3.1. Rozwój ekonomiczny państw	42
2.3.2. Wpływ na rozwój lokalny	43
2.3.3. Wpływ na handel zagraniczny.....	45
2.3.4. Problem bezrobocia, płac i zatrudnienia	45
2.3.5. Specjaliści w Unii Europejskiej	46
Streszczenie/Summary	49
Bibliografia	49
 3. Zmiany w poziomie urodzeń i płodności kobiet w krajach Unii Europejskiej – Joanna Więcek	51
3.1. Różnice w kształtowaniu się liczby urodzeń żywych.....	51
3.2. Zróżnicowanie poziomu płodności	53
3.2.1. Struktura kobiet w wieku rozrodczym	56
3.2.2. Częstkowe współczynniki płodności	58
3.3. Współczynniki dzietności.....	59
Streszczenie/Summary	64
Bibliografia	65
 4. Mobilność społeczna w Polsce w latach 1992-2008 – Katarzyna Sokołowska.....	67
4.1. Metodyka badań.....	68
4.2. Wyniki badania	68
Streszczenie/Summary	75
Bibliografia	76
 5. Przemiany demograficzne i społeczne w Niemczech – Eugeniusz Gostomski	77
5.1. Tendencje rozwoju demograficznego w Niemczech	77
5.2. Zmiany w społeczeństwie niemieckim	80

5.3. Ubezpieczenia społeczne i zabezpieczenia socjalne w Niemczech	82
Streszczenie/Summary	85
Bibliografia	86

Część II

Bezpieczeństwo społeczne krajów Unii Europejskiej

6. Społeczny potencjał Francji jako czynnik jej mocarstwowej pozycji w XXI wieku	
– <i>Marta Pachocka</i>	89
6.1. Rozwój demograficzny Francji w pierwszej dekadzie XXI wieku	91
6.2. Edukacja w rozwoju społecznym Francji na początku XXI wieku	93
6.3. Rozwój społeczny Francji w świetle Wskaźnika Rozwoju Społecznego	100
Streszczenie/Summary	103
Bibliografia	103
7. Starsi konsumenci siłą napędową rozwoju przedsiębiorstw, sektorów, gospodarek?	
– <i>Katarzyna Bałandynowicz-Panfil</i>	107
7.1. Starzejący się konsumenci – analiza dla krajów Unii Europejskiej	108
7.1.1. Proces starzenia się społeczeństw	108
7.1.2. Znaczenie starszych konsumentów jako nabywców dóbr i usług	111
7.2. Zmiany na poziomie strategii przedsiębiorstw i sektorów	114
7.2.1. Segmentacja osób starszych i ich zachowania konsumpcyjne	114
7.2.2. Dostosowania strategii marketingowych przedsiębiorstw	
a rozwój sektorów	117
Streszczenie/Summary	120
Bibliografia	121
8. Formy opieki nad osobami starszymi w wybranych krajach Unii Europejskiej	
– porównania z Polską – <i>Michał Kubiak</i>	123
8.1. Formy opieki i pomocy dla ludzi starych w Wielkiej Brytanii	125
8.2. Opieka i pomoc dla seniorów w Niemczech	129
8.3. Rodzaje i formy pomocy dla osób starszych w Polsce	132
Streszczenie/Summary	135
Bibliografia	136

9. Tożsamość kulturowa regionu w aspekcie integracji europejskiej	
– przykład Kaszub – <i>Justyna Zawadzka</i>	139
9.1. Kultura i tożsamość – analiza pojęć	140
9.2. Regionalizm a integracja europejska	143
9.3. Tożsamość kulturowa Kaszub	144
Streszczenie/Summary	149
Bibliografia	150
10. Zmienna syntetyczna jako podstawa opisu poziomu życia ludności	
w wybranych krajach Unii Europejskiej – <i>Marta Kuc</i>	151
10.1. Determinanty poziomu życia	152
10.2. Wyznaczenie zmiennych syntetycznych	154
10.3. Porządkowanie krajów UE według osiągniętego poziomu życia ludności	160
10.4. Wyodrębnienie grup krajów o podobnym poziomie życia ludności	
na podstawie wartości syntetycznego miernika poziomu życia	161
Streszczenie/Summary	164
Bibliografia	165
11. Poziom życia ludności w Polsce w ujęciu wojewódzkim. Przegląd literatury	
przedmiotu z okresu 1984-2008 – <i>Karolina Klimańska</i>	167
11.1. Poziom życia ludności w 49 województwach Polski	169
11.2. Poziom życia ludności w 16 województwach Polski	175
Streszczenie/Summary	179
Bibliografia	180
12. Przestrzenne zróżnicowanie umieralności według płci i wieku	
w krajach Unii Europejskiej – <i>Zygmunta Barańska</i>	183
12.1. Ogólna umieralność	184
12.2. Umieralność niemowląt	186
12.3. Częstkowe wskaźniki umieralności	187
12.4. Zgony według przyczyn	189
Streszczenie/Summary	199
Bibliografia	200

Wprowadzenie

W dynamicznie rozwijającej się gospodarce światowej zachodzą ciągle zmiany zarówno w sferze społecznej, jak i demograficznej, wpływając na bezpieczeństwo na świecie. Podłożem wiedzy w tym zakresie są badania naukowe, z których wnioski zostały zawarte w kolejnym oddawanym do rąk Czytelników tomie Prac Naukowych Wyższej Szkoły Bankowej w Gdańsku. Obejmuje on dwa obszary tematyczne, tworzące jednocześnie poszczególne części tomu.

Pierwsza część opracowania została poświęcona sytuacji demograficznej na świecie. W rozdziale rozpoczynającym publikację omówiono dynamikę zjawisk demograficznych w krajach UE. Przeprowadzona analiza miała charakter komparatywny. Autor – prof. dr hab. Izidor Sobczak dokonał porównania sytuacji demograficznej zarówno w „starych”, jak i „nowych” krajach UE w celu uwypuklenia różnic występujących w dynamice i strukturze ludności między tymi grupami państw i wskazania przyczyn.

Kolejny rozdział książki poświęcono migracjom w krajach Unii Europejskiej oraz ich skutkom społeczno-demograficznym w gospodarce. Pokazano między innymi ich wpływ na liczbę, strukturę narodowościową ludności państw, na kulturę państw, czy też wpływ na związki rodzinne. Gospodarcze znaczenie migracji znajduje swoje odzwierciedlenie zarówno w poziomie rozwoju państw, jak i regionów. Ponadto skutki migracji wpływają na intensywność strumienia handlu zagranicznego. Jednym z najważniejszych motorów emigracji jest możliwość podjęcia pracy, co nie pozostaje bez znaczenia dla rynku pracy w poszczególnych krajach Unii Europejskiej.

W trzecim rozdziale poruszono problematykę zmian w poziomie urodzeń i płodności kobiet w krajach Unii Europejskiej. Zaprezentowano w nim między innymi poziom współczynników urodzeń żywych, płodności kobiet oraz dzietności. Dokonano także analizy struktury kobiet w wieku rozrodczym. Przedstawione trendy demograficzne na rynku Unii Europejskiej są kształtowane zarówno przez aktywną politykę ludnościową i rodzinną krajów UE zmierzającą do zwiększenia liczby urodzeń, jak również czynniki pozademograficzne, jak np. obyczaje w poszczególnych krajach.

Czwarty rozdział poświęcono zagadnieniu mobilności społecznej w Polsce. W opracowaniu dokonano weryfikacji zjawiska mobilności międzypokoleniowej w ramach pozycji zawodowej, położenia materialnego oraz poziomu wykształcenia.

Kolejny rozdział poświęcony został przestrzennemu zróżnicowaniu umieralności w krajach Unii Europejskiej. Skupiono się w nim na zagadnieniach dotyczących ogólnej umieralności populacji, umieralności niemowląt, cząstkowych współczynnikach umieralności według wieku i płci czy problematyce długości trwania życia. Poddane analizie zostały również przyczyny zgonów wśród ludzi.

W piątym rozdziale dokonano charakterystyki przemian demograficznych i społecznych w Niemczech. Zaprezentowano w nim tendencje w rozwoju demograficznym Niemiec, a także zmiany, które dokonały się w społeczeństwie niemieckim na

przestrzeni lat. Jest ono dziś społeczeństwem nowoczesnym i otwartym na świat. Nie bez znaczenia w tym względzie była polityka państwa, zwłaszcza w zakresie kształtowania ubezpieczeń społecznych i zabezpieczeń socjalnych w Niemczech.

Przedmiotem rozważań w kolejnej części publikacji jest bezpieczeństwo społeczne.

W rozdziale rozpoczynającym tę część opracowania zaprezentowano trendy demograficzne w Francji, poziom wykształcenia społeczeństwa francuskiego i warunki dla rozwoju jakie stwarza system szkolnictwa w państwie, czy też sam poziom rozwoju społecznego zmierzony wskaźnikiem HDI.

W następnym rozdziale dokonano analizy rynku starszych konsumentów. Ukazano w nim przede wszystkim zmiany zachowań konsumpcyjnych w perspektywie starzejących się społeczeństw oraz ich wpływu na konieczne działania dostosowawcze zarówno pojedynczych przedsiębiorstw, jak i całych gospodarek.

W kolejnej części publikacji zaprezentowano formy opieki nad osobami starszymi w wybranych krajach Unii Europejskiej, tj. w Wielkiej Brytanii, Niemczech oraz Polsce. Współczesne rozwiązania w pomocy i opiece dla ludzi starszych w państwach takich jak Wielka Brytania i Niemcy kładą nacisk na pozostawianie ludzi starych w ich domach i środowisku jak najdłużej jest to możliwe. W Polsce polityka państwa dopiero jest kierunkowana w takim zakresie. Jest to rozwiązanie optymalne z punktu widzenia społecznego i ekonomicznego. Wsparcie osobom starszym powinno być udzielane głównie przez rodzinę oraz organizacje pozarządowe.

W rozdziale następnym zaprezentowano problematykę tożsamości kulturowej regionu w aspekcie integracji europejskiej. W analizach za przykład posłużyły Kaszuby. Podjęto w nim próbę zarówno diagnozy, jak i oceny tożsamości kulturowej tego regionu Polski w relacji do integracji europejskiej. Wnioski z przeprowadzonych analiz świadczą o odbudowie kaszubskości w Polsce i Europie, jednak utrzymanie jej odrębności wymaga nadal wielu inicjatyw.

Kolejna część publikacji poświęcona została zastosowaniu metod ilościowych do analizy rozwoju demograficznego, a mianowicie zmiennej syntetycznej służącej do opisu poziomu życia ludności w wybranych krajach Unii Europejskiej. Wskazano w nim między innymi metodologię wyznaczania zmiennej syntetycznej, jako miernika poziomu życia ludności. Dzięki zastosowaniu tej miary pokazano obraz przestrzennego zróżnicowania poziomu życia ludności w krajach Unii Europejskiej.

Ostatnia część publikacji zawiera analizę poziomu życia ludności w Polsce w ujęciu wojewódzkim. Uwzględnia ona wpływ zmian ustroju gospodarczego w Polsce z gospodarki centralnej planowanej na gospodarkę wolnorynkową, jak również wewnętrzny podziału terytorialnego (liczby województw) na poziom życia ludności.

Dziękując Autorom i Recenzentom za włożony wkład pracy i zaangażowanie w przygotowanie przekazywanej do rąk Czytelników książki ufam, że będzie ona stanowić inspirację do dalszych naukowych dyskursów o problemach demograficznych i bezpieczeństwie społecznym świata.

Dr Monika Wyrzykowska-Antkiewicz

Część I

Rozwój demograficzny krajów Unii Europejskiej

Zmiany w stanie liczebnym, ruchu naturalnym i wędrownym oraz strukturze ludności według wieku w krajach Unii Europejskiej

*Izydor Sobczak**

Ocena zmian w dynamice i strukturze demograficznej ludności we współczesnym świecie nie należy do łatwych. Pozostają one bowiem pod wpływem niejednakowej – w czasie i przestrzeni – liczby urodzeń, zgonów oraz strumieni i natężenia migracji. Wymienione zjawiska są zarazem czynnikami rozróżniającymi procesy demograficzne. Zróżnicowanie to, niekiedy bardzo duże występuje między kontynentami i krajami.

1.1. Rozwój liczebny ludności świata według kontynentów i jego następstwa

W ostatnich 50 latach przyrost ludności świata był stosunkowo duży. W 1960 roku kulę ziemską zamieszkiwało 3 038 mln mieszkańców, natomiast w 2010 roku 6 896 mln; w ciągu 50 lat populacja świata zwiększyła się o 3 858 mln osób, tj. o 129,3% – podwoiła się więc z nadwyżką [Rocznik Demograficzny, 2011, s. 457].

W tych samych latach tempo przyrostu ludności na poszczególnych kontynentach było wyraźnie zróżnicowane. Największa dynamika liczby ludności charakteryzowała Afrykę, tu w okresie 1960-2010 populacja wzrosła z 287 mln do 1 020 mln – czyli o 735 mln osób, tj. o 256,1% [Rocznik Demograficzny, 2011, s. 457].

Drugie miejsce w tym względzie zajmują Ameryka Południowa i Środkowa, powiększając – w tym samym okresie – populację z 220 mln do 590 mln czyli o 168,2%.

Trzecie miejsce przypada Azji, gdyż na kontynencie tym w okresie 1960-2010 ludność zwiększyła się z 1 708 mln do 4 164 mln, tj. o 2 456 mln, czyli o 143,8% [Rocznik Demograficzny, 2011, s. 457].

Powyższe liczby wskazują, że Azja była i jest nadal kontynentem o największym potencjale demograficznym. Choć w tempie przyrostu populacji wyrażonym w pro-

* Prof. dr hab., Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna

centach zajmuje trzecie miejsce, to w wymiarze liczb absolutnych przyrostu nie dorównuje jej żaden kontynent. Wskazany uprzednio przyrost rzeczywisty wynoszący w Azji 2 456 mln osób stanowi aż 63,7% całego przyrostu rzeczywistego ludności kuli ziemskiej w latach 1960-2010.

Pozostałe kontynenty zwiększyły w latach 1960-2010 swą populację w mniejszym stopniu: Oceania o 131,3%, Ameryka Północna o 69,1%. W najmniejszym stopniu natomiast wzrosła – w tym samym okresie – ludność w Europie: z 604 mln do 738 mln, czyli o 134 mln osób, tj. o 22,2% [Rocznik Demograficzny, 2011, s. 457].

Tak duże różnice w rozwoju liczebnym ludności poszczególnych kontynentów wywołują niejednakowe skutki społeczno-gospodarcze i ekologiczne, a w efekcie i różne oceny procesów demograficznych. Analizując rozwój demograficzny w Afryce, Ameryce Południowej i Środkowej czy w Azji – różni autorzy – formułują najczęściej pesymistyczne wnioski i wskazują najgorsze następstwa.

Autorzy pracy *Granice wzrostu* (tzw. *Pierwszy Raport dla Klubu Rzymskiego*) wyraźnie zaznaczają, że: „Szybki przyrost ludności i towarzyszące temu procesowi zjawiska: niewystarczająca produkcja żywności, szybka urbanizacja, wyczerpywanie się zasobów naturalnych, degradacja środowiska naturalnego stanowią główną przyczynę niedorozwoju ekonomicznego i nędzy w wielu rejonach świata, zwłaszcza w krajach Trzeciego Świata”¹.

Na tych samych przesłankach teoretyczno-metodologicznych oparli swe rozważania autorzy *Drugiego Raportu dla klubu Rzymskiego* [Mesarović, Pestel, 1977]. Piszą oni, iż „ludzkość stanęła wobec mnóstwa nie mających precedensu kryzysów: demograficznego, środowiskowego, żywnościowego na skalę światową, energetycznego, surowcowego – żeby wymienić choćby kilka z nich” [Mesarović, Pestel, 1977, s. 35]. Podobnie jak autorzy *Pierwszego Raportu* główną przyczynę złożonych i dokuczliwych problemów rozwojowych współczesnego świata upatrują w szybkim wzroście ludności. Stwierdzają w związku z tym: „Wejście na drogę ograniczonego wzrostu jest dla ludzkości po prostu sprawą utrzymania się przy życiu, a zwlekanie z uznaniem tego faktu – to naprawdę sprawa życia i śmierci. Nigdzie indziej nie jest to widoczne tak wyraźnie, jak w dylematach związanych ze wzrostem liczby ludności” [Mesarović, Pestel, 1977, s. 95].

Kazimierz Secomski stwierdza, że Raporty dla Klubu Rzymskiego wywołały „dużo sprzecznych sądów, od najdalej idących negocjacji i zastrzeżeń aż po równie daleko idące afirmację i zachwyty” [Secomski, 1973, s. 7].

Pesymistyczne oceny i wnioski dotyczące przyszłości społeczeństwa formułuje się także – ale z innego powodu – w odniesieniu do krajów Europy Zachodniej. Autor w książce pt. *Śmierć Zachodu*² stwierdza: „Zachód umiera. Jego narody mają

¹ Autorzy Raportu piszą m.in.: „Wzrost liczby ludności i jej pęd do miast doprowadziły do nowych i poniżających rodzajów ubóstwa, do uwięzienia w brudnych aglomeracjach miejskich, często pozbawionych życia kulturalnego, hałaśliwych i upodlających”, *Granice wzrostu. Pierwszy Raport dla Klubu Rzymskiego*, z ang. przeł. W. Rączkowska i S. Rączkowski, Warszawa 1973, s. 32.

² P. J. Buchanan *Śmierć Zachodu*. Książka amerykańskiego dziennikarza ukazała się w języku polskim w 2005 r. (wyd. I) i 2006 r. (wyd. II); Wydawnictwo Wektory, Wrocław, opatrzyło ją napisem „światowy bestseller”.

ujemny przyrost naturalny, liczba ludności nie wzrasta, ale się kurczy. Zachodnia cywilizacja nie stanęła w obliczu, tak poważnego zagrożenia od Czarnej Śmierci – dżumy, która w czternastym wieku zabiła jedną trzecią mieszkańców Europy” [Buchanan, 2006, s. 15].

I dalej pisze: „Człowiek Zachodu uwolniony od obowiązku cywilizowania i chrystianizowania ludzkości, pławiąc się w luksusie i rozpasaniu, zdaje się tracić wolę życia i najwyraźniej pogodził się z nieuchronnie nadciągającą śmiercią” [Buchanan, 2006, s. 16].

Wniosek z przytoczonych słów jest jednoznaczny: Europa – w przekonaniu cytowanego autora – znajduje się na przedpolu katastrofy demograficznej i unicestwienia swej cywilizacji.

Czy takie poglądy i wnioski są uzasadnione, czy aby nie są one zbyt pochopne? Ograniczone ramy opracowania nie pozwalają na szersze rozważanie w tym względzie. Można jednak sądzić, że ukazane w niniejszym opracowaniu – w syntetycznym ujęciu – rozwój liczebny ludności, zmiany w ruchu naturalnym i wędrownym oraz strukturze populacji według wieku w krajach Unii Europejskiej umożliwiają wnioskowanie dotyczące przyszłości demograficznej kontynentu europejskiego. Zapewne Czytelnik będzie mógł sam ocenić czy obecna sytuacja demograficzna Europy upoważnia do wysuwania tak pesymistycznych poglądów jakie zostały przedstawione w książce „Śmierć Zachodu”.

Z uwagi na to, że rozwój demograficzny 27 krajów UE dokonywał się w przeszłości w niejednakowych warunkach gospodarczych i politycznych oraz społeczno-kulturowych kształtując zróżnicowane stany liczebne i strukturę demograficzną ludności – celowym wydaje się, aby współczesne procesy ludnościowe Wspólnoty rozpatrywać w dwóch grupach: w grupie 15 „starych” krajów UE i w grupie 12 „nowych” krajów. Podział taki ułatwi prezentację różnic występujących w przebiegu procesów demograficznych i strukturze ludności oraz ukazanie czynników, pod wpływem których pozostają wymienione zjawiska w omawianych krajach.

1.2. Zróżnicowany potencjał demograficzny i tempo rozwoju liczebny ludności krajów Unii Europejskiej

Kraje Unii Europejskiej pod względem potencjału demograficznego wykazują duże rozpiętości. Jak wynika z danych tabeli 1.1 i 1.2 najludniejszym krajem w 2009 roku były Niemcy, liczyły bowiem 81,8 mln mieszkańców, na drugim miejscu plasuje się Francja – 64,7 mln osób (łącznie z terytoriami zamorskimi), na trzecim Wielka Brytania z populacją 62,0 mln. Kolejne miejsca zajmują Włochy (60,3 mln), Hiszpania (46,0 mln). Polska z liczbą ludności 38,2 mln ułożyła się – wśród 27 krajów UE – na szóstym miejscu. Pozostałe kraje w 2009 roku charakteryzowała zdecydowanie mniejsza liczebnie populacja: Rumunię (21,5 mln osób), Niderlandy (16,6 mln osób),

Grecję (11,3 mln osób). Do państw o niezwykle małej liczbie ludności należą: Cypr (803,1 tys. osób), Luksemburg (502,1 tys. osób), Malta (414,4 tys. osób). Zatem Niemcy i Malta wyznaczają granice dyspersji współczesnego potencjału demograficznego poszczególnych państw UE.

Zwraca uwagę nie tylko niejednakowy potencjał demograficzny krajów UE, ale i zróżnicowane tempo przyrostu liczebnego ludności. W okresie 2000-2009 w piętnastu „starych” krajach UE tylko Niemcy zanotowały spadek liczby, wyniósł on – 0,6% (tabela 1.1). Największy przyrost populacji miał miejsce w Irlandii (16,6%), Luksemburgu (14,4%) i Hiszpanii (13,6%). W pozostałych krajach dynamika liczby ludności była zdecydowanie mniejsza i zamykała się w przedziale: od 6,1% we Francji do 3,4% w Grecji. Łącznie w latach 2000-2009 ludność w omawianych piętnastu „starych” krajach zwiększyła się o 18 984,1 tys. i liczyła w końcu 2009 roku 397 804,5 tys. osób (tabela 1.1).

Tabela 1.1. Rozwój liczebny ludności w 15 „starych” krajach Unii Europejskiej w latach 2000, 2005 i 2009. Stan w dniu 31 XII

Kraje	2000	2005	2009	Przyrost, ubytek (-) w okresie 2000-2009	
	w tys.			w tys.	w %
Austria	8 020,9	8 254,3	8 375,3	354,4	4,4
Belgia	10 263,4	10 511,4	10 839,9	576,5	5,6
Dania	5 349,2	5 427,5	5 534,7	185,5	3,5
Finlandia	5 181,1	5 255,6	5 351,4	170,3	3,3
Francja	60 979,3	62 998,8	64 716,2	3 736,9	6,1
Grecja	10 931,2	11 125,2	11 305,1	373,9	3,4
Hiszpania	40 476,7	43 758,3	45 989,0	5 512,3	13,6
Irlandia	3 833,0	4 209,0	4 467,8	634,8	16,6
Luksemburg	439,0	469,1	502,1	63,1	14,4
Niderlandy	15 987,1	16 334,2	16 575,0	587,9	3,7
Niemcy	82 259,5	82 438,0	81 802,3	- 457,2	- 0,6
Portugalia	10 256,7	10 569,6	10 637,7	381,0	3,7
Szwecja	8 882,8	9 047,8	9 340,7	457,9	5,2
Wielka Brytania	58 999,8	60 425,8	62 027,0	3 027,2	5,1
Włochy	56 960,7	58 751,7	60 340,3	3 379,6	5,9
Razem	378 820,4	389 576,3	397 804,5	18 984,1	5,0

Źródło: Baza danych Eurostatu: eurostat.ec.europa.eu oraz obliczenia własne.

Podobnego przyrostu liczby ludności nie obserwowano w dwunastu „nowych” krajach UE. W okresie 2000-2009 tylko pięć państw powiększyło swą populację: w największym stopniu Cypr (o 15,1%), następnie Malta (o 5,9%). Trzy kolejne kraje, które zwiększyły swój stan liczebny ludności wywodziły się z państw byłego obozu socjalistycznego. Były to: Słowenia (wzrost o 2,9%), Republika Czeska (o 2,3%) i w najmniejszym stopniu Słowacja (o 0,9%).

Pozostałych siedem byłych krajów socjalistycznych charakteryzował ubytek liczby ludności, był on największy w Bułgarii (-7,2%), następnie na Litwie, Łotwie i w

Rumunii (od -4 do -5%), znacznie mniejszy spadek populacji wystąpił w Estonii i na Węgrzech (około 2%) (tabela 1.2).

W Polsce w okresie 2000-2009 ludność zmalała o 86,7 tys. osób. W wymiarze względnym był to – wśród dwunastu „nowych” krajów – najmniejszy ubytek, gdyż stanowił tylko – 0,2%. Łącznie biorąc w wymienionym okresie populacja w dwunastu „nowych” krajach zmniejszyła się o 1 655,7 tys. osób, tj. o 1,6% (tabela 1.2).

Tabela 1.2. Rozwój liczebny ludności w dwunastu „nowych” krajach Unii Europejskiej w latach 2000, 2005 i 2009. Stan w dniu 31 XII

Kraje	2000	2005	2009	Przyrost, ubytek (-) w okresie 2000-2009	
	w tys.			w tys.	w %
Bulgaria	8 149,5	7 718,8	7 563,7	-585,8	-7,2
Cypr	697,5	766,4	803,1	105,6	15,1
Estonia	1 367,0	1 344,7	1 340,1	-26,9	-2,0
Litwa	3 487,0	3 403,3	3 329,0	-158,0	-4,5
Łotwa	2 364,3	2 294,6	2 248,4	-115,9	-4,9
Malta	391,4	405,0	414,4	23,0	5,9
Polska	38 254,0	38 157,1	38 167,3	-86,7	-0,2
Republika Czeska	10 266,5	10 251,1	10 506,8	240,3	2,3
Rumunia	22 430,5	21 610,2	21 462,2	-968,3	-4,3
Słowacja	5 378,8	5 389,2	5 424,9	46,1	0,9
Słowenia	1 990,1	2 003,4	2 047,0	56,9	2,9
Węgry	10 200,3	10 076,6	10 014,3	-186,0	-1,8
Razem	104 976,9	103 420,4	103 321,2	-1 655,7	-1,6

Źródło: Baza danych Eurostatu: eurostat.ec.europa.eu oraz obliczenia własne.

Łatwo dostrzec odmienne tendencje rozwoju liczebno ludności w krajach UE: w grupie piętnastu „starych” krajów ujętych łącznie – wyraźny wzrost, zaś w zespole dwunastu „nowych” krajów razem wziętych – ubytek. W rezultacie przedstawionych procesów populacja 27 krajów UE licząca 31 XII 2000 roku 483 797,3 tys. osób osiągnęła 31 XII 2009 roku 501 125,7 tys., co oznacza, że zwiększyła swą liczebność o 17 328,4 tys. osób, tj. o 3,6%³.

1.3. Ruch naturalny ludności

Jak już wcześniej zaznaczono, o tempie przyrostu liczebno ludności rozstrzygają: liczba urodzeń i zgonów i wynikający stąd przyrost naturalny oraz przyrost migracyjny (saldo migracji). Trzeba więc wyjaśnić jaki wpływ na niejednakową dynamikę liczby ludności, w omawianych grupach państw UE, miały wymienione składniki.

³ Obliczono na podstawie danych z tabel 1.1 i 1.2.

1.3.1. Zmiany w poziomie urodzeń

W kształtowaniu liczby ludności ważną rolę odgrywają urodzenia. Ich poziom nie jest jednak niezmienny, zmienia się on w czasie, niekiedy w okresach bardzo krótkich. Jest tak dlatego, gdyż liczba urodzeń kształtowana jest przez wiele czynników. Można je podzielić na dwie grupy:

1. **Czynniki demograficzne**, do których zalicza się liczbę i strukturę ludności według płci i wieku. Istotne znaczenie ma liczba i struktura kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat) zwłaszcza zaś udział kobiet charakteryzujących się wysoką aktywnością prokreacyjną, czyli w wieku 20-34 lata.

Do czynników demograficznych zalicza się także liczbę zwieranych małżeństw i strukturę nowożeńców według wieku.

2. Drugą grupę czynników stanowią **czynniki pozademograficzne**. Chodzi tu o czynniki społeczno-ekonomiczne (np.: poziom wykształcenia i aktywności zawodowej kobiet, warunki bytowe młodych małżeństw, świadczenia socjalne państwa na rzecz dzieci itp.).

W grę wchodzi także czynniki administracyjno-prawne (np. zakaz lub możliwość przerywania ciąży, dostępność do środków antykoncepcyjnych itp.).

Ważne znaczenie w kształtowaniu liczby urodzeń ma rodzaj polityki rodzinnej państwa – przyczyniający się do zwiększania lub ograniczania liczby dzieci w rodzinie.

Wymienić trzeba także postawy religijne społeczeństwa oraz działalność środków masowego przekazu sprzyjające kształtowaniu pożądanego modelu rodziny.

W pewnych okresach na poziom urodzeń wywierają także duży wpływ wojny i kryzysy gospodarcze.

Pod wpływem wymienionych czynników – demograficznych i pozademograficznych – kształtował się w przeszłości i kształtuje obecnie poziom urodzeń w omawianych grupach krajów UE. Trzeba nadmienić, że poszczególne czynniki – zarówno z jednej, jak i drugiej grupy – nie oddziaływały zawsze na częstość urodzeń w poszczególnych krajach i latach z jednakową siłą. Dlatego obserwuje się w tym względzie duże wahania w dynamice, jak i przestrzennym zróżnicowaniu.

Jak kształtowały się współczynniki urodzeń żywych w „starych” krajach UE pokazuje tabela 1.3. Wynika z niej, że w 2000 roku w omawianej grupie piętnastu państw, w trzynastu z nich współczynnik urodzeń żywych – w stosunku do 1990 roku – nieznacznie obniżył się, natomiast w dwóch (w Danii i Luksemburgu) wzrósł.

Inne, bardziej niekorzystne spostrzeżenia wynikają z analizy współczynników urodzeń żywych w 12 „nowych” krajach UE. Ich poziom w 2000 roku – w stosunku do 1990 roku – obniżył się i to znacznie we wszystkich krajach (tabela 1.4). W 10 krajach byłego obozu socjalistycznego przyczyn spadku rodności należy głównie upatrywać w radykalnych zmianach systemu politycznego i społeczno-gospodarczego, które wywarły negatywny wpływ na politykę społeczną i rodzinną państwa,

powodując obniżenie dzietności kobiet. Nie można też wykluczyć wpływu niektórych innych czynników pozademograficznych, o których wcześniej mówiono.

Tabela 1.3. Urodzenia żywe, zgony i przyrost naturalny ludności w 15 „starych” krajach Unii Europejskiej w latach 1990, 2000, 2009 na 1000 ludności

Kraje	Urodzenia żywe			Zgony			Przyrost naturalny		
	1990	2000	2009	1990	2000	2009	1990	2000	2009
Austria	11,7	9,8	9,1	10,7	9,6	9,3	1,0	0,2	-0,2
Belgia	12,4	11,2	11,8	10,5	10,2	9,7	1,9	1,0	2,1
Dania	12,3	12,6	11,4	11,9	10,9	9,9	0,4	1,7	1,5
Finlandia	13,1	11,0	11,3	10,0	9,5	9,3	3,1	1,5	2,0
Francja	13,4	13,3	12,8	9,3	8,9	8,5	4,1	4,4	4,3
Grecja	10,1	9,5	10,5	9,3	9,6	9,6	0,8	-0,1	0,9
Hiszpania	10,3	9,9	10,8	8,6	9,0	8,4	1,7	0,9	2,4
Irlandia	15,1	14,4	16,6	8,9	8,2	6,4	6,2	6,2	10,2
Luksemburg	12,9	13,1	11,3 ^{a)}	9,9	8,6	7,3 ^{a)}	3,0	4,5	4,0 ^{a)}
Niderlandy	13,2	13,0	11,2	8,6	8,8	8,1	4,6	4,2	3,1
Niemcy	11,4	9,3	8,1	11,6	10,2	10,4	-0,2	-0,9	-2,3
Portugalia	11,8	11,7	9,4	10,4	10,3	9,8	1,4	1,4	-0,4
Szwecja	14,5	10,2	12,0	11,1	10,5	9,7	3,4	-0,3	2,3
Wielka Brytania	13,9	11,5	12,8	11,1	10,3	9,1	2,8	1,2	3,7
Włochy	10,0	9,5	9,5	9,6	9,8	9,8	0,4	-0,3	-0,3

^{a)} 2008 r.

Źródło: Rocznik Demograficzny 2003; Rocznik Demograficzny 2011; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2003; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2009.

Tabela 1.4. Urodzenia żywe, zgony i przyrost naturalny ludności w 12 „nowych”^{a)} krajach Unii Europejskiej w latach 1990, 2000, 2009 na 1000 ludności.

Kraje	Urodzenia żywe			Zgony			Przyrost naturalny		
	1990	2000	2009	1990	2000	2009	1990	2000	2009
Bułgaria	12,1	9,0	10,7	12,5	14,1	14,2	-0,4	-5,1	-3,5
Cypr	18,3	12,2	11,6 ^{b)}	8,4	7,7	6,5 ^{b)}	9,9	4,5	5,1 ^{b)}
Estonia	14,2	9,5	11,8	12,4	13,4	12,0	1,8	-3,9	-0,2
Litwa	15,3	9,8	11,0	10,7	11,1	12,6	4,6	-1,3	-1,6
Łotwa	14,2	8,5	9,6	13,1	13,6	13,3	1,1	-5,1	-3,7
Malta	15,2	11,5	10,0 ^{b)}	7,8	7,5	7,8 ^{b)}	7,4	4,0	2,2 ^{b)}
Polska	14,4	9,8	10,9	10,2	9,6	10,1	4,2	0,2	0,8
Republika Czeska	12,6	8,8	11,3	12,5	10,6	10,2	0,1	-1,8	1,1
Rumunia	13,6	10,4	10,4	10,6	11,4	12,0	3,0	-1,8	-1,6
Słowacja	15,1	10,2	11,3	10,3	9,8	9,8	4,8	0,4	1,5
Słowenia	11,2	9,1	10,7	9,3	9,3	9,2	1,9	-0,2	1,5
Węgry	12,1	9,6	9,6	14,1	13,3	13,0	-2,0	-3,7	-3,4

^{a)} Przyjętych 1 V 2004 r. i 1 I 2007 r. (Bułgaria i Rumunia), ^{b)} 2008 r.

Źródło: Rocznik Demograficzny 2003; Rocznik Demograficzny 2011; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2003; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2009.

Obniżenie częstości urodzeń żywych wystąpiło także na Cyprze i Malcie, a więc w krajach spoza wymienionego obozu. Trzeba zaznaczyć, że państwa te wykazywały w 1990 roku stosunkowo wysokie współczynniki urodzeń. Dużo niższe wartości notowane w 2000 roku zbliżyły poziom rodności w tych dwóch krajach do poziomu notowanego w tym samym roku w piętnastu „starych” krajach UE (tabele 1.3 i 1.4). Można sądzić, że taki stan rzeczy – przede wszystkim – uwarunkowany został przemianami kulturowymi, które także mają wpływ na kształtowanie się procesów prokreacyjnych.

Duży spadek poziomu urodzeń zaniepokoił demografów, polityków, a także stosunkowo liczne kręgi społeczne. Ukazało się wiele artykułów i opracowań naukowych na temat krytycznej sytuacji demograficznej w krajach UE oraz konieczności stosowania skutecznej pronatalistycznej polityki ludnościowej, zwłaszcza w państwach byłego obozu socjalistycznego. W Polsce zagadnienia te podjęto na II Kongresie Demograficznym, który odbył się w 2012 roku z udziałem najwyższym władz państwowych.

Podjęte środki i przedsięwzięcia na rzecz rodziny spowodowały w większości krajów UE nieduży wzrost poziomu urodzeń. W „starych” krajach UE współczynnik urodzeń żywych w 2009 roku – porównany z danymi z 2000 roku – był wyższy w siedmiu państwach, w jednym nie uległ zmianie, natomiast w siedmiu krajach obniżył się (tabela 1.3).

W badanych latach: 1990, 2000 i 2009 najniższe współczynniki urodzeń żywych występowały zawsze w Niemczech, najwyższe zaś w Irlandii. W 2009 roku rozpiętości między wartościami omawianych współczynników były bardzo duże: w pierwszym kraju stanowił on 8,1‰, w drugim 16,6‰ (tabela 1.3). Obszar zmienności wynosił więc 8,5 punktów promilowych.

W grupie „nowych” krajów UE w ostatnich kilku latach obserwuje się także pewną poprawę w zakresie rodności. W 2009 roku w ośmiu państwach współczynnik urodzeń żywych był wyższy niż w 2000 roku, zaś w dwóch (na Węgrzech i w Rumunii) pozostał na tym samym poziomie i tylko w dwóch (na Cyprze i Malcie) zmalał (tabela 1.4).

Rozpiętości w wartościach omawianych współczynników w 2009 roku mieściły się w przedziale: najwyższy 11,8‰ (w Estonii) i najniższy 9,6‰ (na Łotwie i Węgrzech). Różnica wynosiła 2,2 punktów promilowych, była więc dużo mniejsza niż między najwyższym i najniższym współczynnikiem urodzeń żywych w „starych” krajach.

Przedstawiony poziom rodności w obu grupach państw UE pozwala wysunąć wniosek, że większość krajów Wspólnoty wychodzi z regresu w sferze rodności w jakim znalazły się w końcu lat 90.

Mówiąc o zmianach we współczynnikach urodzeń żywych, trzeba pamiętać – o czym już wcześniej wspomniano – że są one kształtowane nie tylko czynnikami pozademograficznymi, lecz pozostają także pod wpływem struktury ludności według wieku. Innymi słowy, o liczbie urodzeń w danym okresie rozstrzyga także wzrost lub spadek liczby kobiet w wieku rozrodczym. Dlatego, aby ustalić czy zwiększona liczba urodzeń jest skutkiem wzrostu płodności kobiet ukształtowanym czynnikami pozademograficznymi czy też rezultatem korzystnych zmian w liczbie

i strukturze kobiet w wieku rozrodczym, czyli efektem korzystnego wpływu czynnika demograficznego – trzeba posłużyć się współczynnikiem, który eliminuje wpływ struktury wieku na liczbę urodzeń.

Takim miernikiem jest współczynnik dzietności ogólnej kobiet, który – jak napisał J.Z. Holzer – „stanowi sumę rocznych współczynników płodności dla kolejnych roczników wieku 15-49 ukończonych lat. Wyraża on średnią liczbę dzieci jaką urodziłaby kobieta w ciągu okresu rozrodczego, przy stałym wzorcu płodności z danego roku kalendarzowego” [Holzer, 2003, s. 253].

Współczynnik dzietności kobiet, ze względu na sposób w jaki jest obliczany, eliminuje wpływ niejednakowych struktur wieku kobiet na liczbę urodzeń, umożliwiając porównanie poziomu urodzeń w jednym kraju w kilku latach oraz w kilku krajach w jednym roku ukształtowanych wyłącznie czynnikami pozademograficznymi.

Współczynniki dzietności ogólnej kobiet w 2000, 2005 i 2008 roku przedstawiono w tabeli 1.5.

Tabela 1.5. Współczynniki dzietności ogólnej kobiet w krajach Unii Europejskiej w latach 2000, 2005 i 2008

Piętnaście „starych” krajów				Dwanaście „nowych” krajów			
Wyszczególnienie	2000	2005	2008	Wyszczególnienie	2000	2005	2008
Austria	1,36	1,41	1,41	Bułgaria	1,26	1,32	1,48
Belgia	1,67	1,76	1,82	Cypr	1,64	1,42	1,46
Dania	1,78	1,80	1,89	Estonia	1,38	1,50	1,65
Finlandia	1,73	1,80	1,85	Litwa	1,39	1,27	1,47
Francja	1,89	1,94	2,00	Łotwa	1,24	1,31	1,44
Grecja	1,26	1,33	1,50	Malta	1,70	1,38	1,44
Hiszpania	1,23	1,94	1,46	Polska	1,35	1,24	1,39
Irlandia	1,89	1,87	2,10	Republika Czeska	1,14	1,28	1,50
Luksemburg	1,70	1,63	1,61	Rumunia	1,31	1,32	1,36
Niderlandy	1,72	1,71	1,77	Słowacja	1,30	1,25	1,32
Niemcy	1,38	1,34	1,38	Słowenia	1,26	1,26	1,53
Portugalia	1,55	1,40	1,37	Węgry	1,32	1,31	1,35
Szwecja	1,54	1,77	1,91				
Wielka Brytania	1,64	1,78	1,90 ^{a)}				
Włochy	1,26	1,32	1,37				

a) 2007 r.

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, Rocznik Demograficzny 2011, Sytuacja Demograficzna Polski, Raport 2009-2010, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2010.

Ich analiza wykazuje, że wśród piętnastu „starych” krajów UE – w dziesięciu z nich – współczynnik dzietności w 2005 roku był wyższy niż w 2000 roku, w dwóch pozostał na niezmiennym poziomie, a nieznacznie obniżył się w trzech (w Luksemburgu, Niemczech i Portugalii). Dane tabeli 1.5 informują również, że w zespole dziesięciu krajów, które w 2005 roku charakteryzował wyższy niż w 2000 roku poziom rodności, w ośmiu – w 2008 roku obserwuje się dalszy jego wzrost.

Trzeba nadmienić, że wyższy poziom dzietności kobiet – w 2008 roku niż w 2005 roku – miał także miejsce w Niemczech, Irlandii i Niderlandach. W konkluzji można stwierdzić, że w grupie piętnastu „starych” krajów Wspólnoty, w jedenastu – w 2008 roku – omawiany współczynnik przewyższał odpowiednie wartości z 2005 roku, w dwóch (w Austrii i Luksemburgu) pozostał na tym samym poziomie, a tylko w dwóch (w Hiszpanii i Portugalii) zmalał (tabela 1.5).

W 2008 roku – jak pokazują dane z tabeli 1.5 – najwyższy współczynnik dzietności wystąpił w Irlandii (2,10) i Francji (2,00), najniższy zaś w Niemczech (1,38), Portugalii (1,37) i Włoszech (1,37).

Gorszą sytuację w sferze dzietności kobiet obserwuje się w dwunastu „nowych” krajach Wspólnoty. Tu w 2000 roku tylko w dwóch krajach wartość omawianego współczynnika była zbliżona do poziomu notowanego w piętnastu „starych” krajach; dotyczy to Cypru (1,64) i Malty (1,70). W pozostałych dziesięciu państwach, które wywodzą się z byłego bloku socjalistycznego, współczynnik dzietności – w stosunku do 1990 roku⁴ – wyraźnie się obniżył i w 2000 roku charakteryzowały się bardzo niskimi, niższymi niż w „starych” krajach UE wartościami. Wymienić tu trzeba zwłaszcza Republikę Czeską (1,14), Łotwę (1,24) i Bułgarię (1,26). Nieznacznie wyższy poziom dzietności notowano w pozostałych krajach (tabela 1.5).

Głównej przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać w transformacji ustrojowej, która w dziedzinie polityki społecznej i rodzinnej odbiła się wieloma negatywnymi następstwami.

Podejmowane w ostatnich kilku latach środki i przedsięwzięcia w krajach byłego obozu socjalistycznego zmierzające do poprawy sytuacji demograficznej, przynoszą – wprawdzie jeszcze niewielkie – ale pozytywne aspekty. Jak wykazują dane tabeli 1.5 współczynniki dzietności we wszystkich byłych krajach socjalistycznych w 2008 roku były wyższe niż w 2000 roku. Ciekawe, że w dwóch krajach spoza tego obozu, czyli na Cyprze i Malcie w wymienionym okresie zmalały. Rozpiętości współczynników dzietności w 2008 roku wahały się – między najwyższymi: w Estonii (1,65) i Republice Czeskiej (1,50) i najniższymi: w Słowacji (1,32) i na Węgrzech (1,35). W Polsce omawiany współczynnik wynosił 1,39 – należał więc do jednych z najniższych.

1.3.2. Zmiany w poziomie zgonów

Zgony są drugim składnikiem, który wpływa bezpośrednio na wielkość przyrostu naturalnego, a zarazem na przyrost rzeczywisty ludności. Ich częstość – podobnie jak w przypadku urodzeń – pozostaje pod wpływem zarówno czynników demograficznych, czyli zmian w strukturze ludności według płci i wieku, jak i czynników pozademograficznych. Należy pamiętać, że kraje charakteryzujące się dużym odsetkiem ludzi w starszym wieku, a niskim dzieci i młodzieży będą notowały wyższy

⁴ Zob. Rocznik Demograficzny 2003, s. 423.